Рецензії

Юрій КУДІНОВ

ДО 70-РІЧЧЯ ВИДАТНОГО УКРАЇНСЬКОГО ТА АМЕРИКАНСЬКОГО УЧЕНОГО, ІСТОРИКА ЛЮБОМИРА-РОМАНА ВИНАРА — ЗБІРКА ПРАЦЬ

Винар Л.-Р. Козацька Україна. Вибрані праці / ред. В. Степанков, упоряд. А. Атаманенко. — Київ ; Львів ; Нью-Йорк ; Париж : Місіонер , 2003. — 698 с. : іл.

Любомир-Роман Іванович Винар — український та американський учений, який своєю самовідданістю та працьовитістю здобув репутацію фахівця-новатора, став одним із фундаторів україністики в США та розробив нові концепції з дискусійних питань історії України другої половини XVI — початку XVIII століття. Дослідник зробив успішну кар'єру історика на посаді редактора єдиного на Заході україномовного історичного журналу — «Українського історика» (виходить з 1963 р.) [1, с. 231]. Вагомим став внесок ученого у заснування провідної українознавчої інституції світу — Українського наукового інституту Гарвардського університету. Усе перелічене дає підставу поставити Л.-Р. Винара поряд із визначними подвижниками українознавчих досліджень на Заході — О. Пріцаком та І. Шевченком [2, с. 247—248].

На сьогоднішній день уже є одна рецензія на збірник «Козацька Україна» (2003 р.), опублікована в «Journal of Ukrainian Studies» (2005 р.). Її автор — Т. Примак (Університет Торонто) висловив думку, що рецензована книга є віддзеркаленням національної інтерпретації козацького феномену, і стане корисною сучасним українцям, які упродовж багатьох років були позбавлені можливості доступу до матеріалів про національну історію [4, р. 123].

Нашою метою є рецензування збірника праць «Козацька Україна» з точки зору характеристики роботи упорядника А. Атаманенка та редактора В. Степанкова та аналізу концептуальних ідей Л.-Р. Винара.

У передньому слові український дослідник, редактор В. Степанков детально проаналізував концепції Л.-Р. Винара, охарактеризувавши їх з позицій сучасної історичної науки, вказавши на актуальність і наукову цінність досліджень американського колеги. Автор передмови на тлі соціокультурних чинників і внутрішньої мотивації ученого описав його творчий шлях. Упорядники згрупували праці Л.-Р. Винара за наступними розділами: козаччина на переломі в другій половині XVI ст.; боротьба за Козацько-Гетьманську державу; історіографічні й джерелознавчі студії, додатки (бібліографія публікацій Л.-Р. Винара з козацької тематики, редакційні примітки, покажчики імен, список ілюстрацій).

Автор передмови солідарний з Л.-Р. Винаром у тому, що Д. Вишневецький виявився зачинателем або батьком українсько-молдавської політики, орієнтованої на посилення козацтва. В. Степанков по-

© Ю. КУДІНОВ, 2016

годжується з Л.-Р. Винаром — дума «Байда» оповідає про Д. Вишневецького, враховуючи те, що дефініція «Байда» трактується як «керувати байдаком/човном». Д. Вишневецький здобув від своїх товаришів прізвисько «Байда», що згодом і увійшло у народну творчість. Детальний науковий аналіз етимології терміна «Байда» читач може простежити на с. 130—131.

Досліджуючи проблему періодизації козацької доби Л.-Р. Винара, В. Степанков вступає у дискусію з американським фахівцем, підкреслюючи державотворчу роль козацького чинника ще до середини XVII ст. (адже в 1648—1650 рр. завершилося створення Української держави). Тому третій період має бути означений до 1648 року. Тобто переходом козацтва ще з останньої чверті XVI ст. з економічних і соціальних — у політичні рамки.

Український козакознавець досить часто у підтвердженні аргументованості концепцій застосовує здобутки сучасної вітчизняної історіографії. За зауваженнями В. Степанкова, ідея Л.-Р. Винара про лицарський характер козацької організації почала детально переосмислюватися в українській історіографії лише з 1990-х рр. (С. Леп'явко, П. Сас, В. Щербак) (с. 23). Також він підтримує думку про неможливість ототожнення лицарських орденів Західної Європи із запорозьким козацтвом, які виникли під впливом різних чинників епохи Середньовіччя. В. Степанков погоджується з думкою Л.-Р. Винара, що українське козацтво відрізнялося від інших європейських прикордонних формувань (с. 65, 72).

* * *

Наступним аспектом нашого огляду є аналіз публікацій Л.-Р. Винара на козацьку тематику у рецензованому збірнику. Наукова діяльність ученого розпочалася із досліджень козаччини, зокрема: дипломна робота «Походи українських козаків на Молдавію в другій половині XVI-го століття» (Мюнхен, 1954 р.); дисертація — «Українсько-молдавські відносини в другій половині XVI століття» (Мюнхен, 1956 р.).

Щодо праці ***«Князь Дмитро Вишневецький»***, то у висвітленні її героя історик конфліктує з радянською історіографією. Зокрема, він критикує В. Голобуцького за тенденційність висвітлення постаті лідера, наголошуючи на нібито антикозацькій діяльності та співпраці князя з турками (с. 107).

У ***«Початках українського реєстрового козацтва»*** порушено проблему термінологічної плутанини, оскільки запорозьких козаків і реєстровців називали «низовими» (запорозькими; вони часто виступали під однією назвою). Він подав наступне пояснення з приводу першої формації; очевидно їх місце розташування виправдовує назву. Щодо реєстровців, то їх у 1579 р. названо «Milites Boristhenis Nizovii dicti», адже вони мали залогу за порогами Дніпра (с. 169—170).

Американський учений, подаючи матеріал у дослідженнях ***«Зв'язки Івоні Русина...» та «Рід Івоні Русина...»*** часто використовує хроніки молдавського автора Г. Урехе та італійського — А. Ґваньїні.

У студії ***«Молдавська політика козаків у 90-х роках XVI ст.»*** незрозуміле трактування місцезнаходження «урочища Кременчуг» на Дністрі, коли насправді воно знаходилося на Дніпрі (с. 203). У висновках Л.-Р. Винар узагальнює стимул і причини козацьких походів 1590-х рр. на Молдавію: природна експансія українського населення на південь; значний відсоток українців на молдавських землях; геополітичний аспект у плані антитатарського опору з боку «козацько-молдавської держави» (тут вчений має на увазі можливу державу. — *Ю. К.*).

У дослідженні ***«Козацькі зв'язки з Австрією та Ватиканом в 1593—1595 роках»*** матеріал майже

повністю дублюється з попередньої статті «Козацька політика у Молдавії», зокрема це стосується постатей С. Наливайка і Е. Лясоти (с. 242—251). Стаття ***«Дипломатична місія О. Комуловича»*** є розширеною версією інформації про О. Комуловича, однак у цій студії молдавського господаря «Арона» вже згадано як «Аарона» (с. 260, 265, 294).

У студіях ***«Наливайко і революційний рух брацлавських міщан» та «Северин Наливайко й революційний рух брацлавського міщанства (1594—1596)»*** неодноразово Л.-Р. Винар підкреслює про існування трьох груп козаків: запорозьких, городових і формацій Наливайка у 1595—1596 рр. Фахівець висловив думку про керованість революційних рухів козацтва 1590-х рр. не виключно жадобою здобичі, здобутої під час походів, а наявністю певної ідейності, що суперечить тезам українських істориків кінця XIX — першої третини XX ст. — М. Антоновича та М. Грушевського (с. 271).

«Проблема періодизації козацької доби». Л.-Р. Винар наголошує, що ні М. Грушевський з власною періодизацією, ні Д. Яворницький у періодизації козацької доби сповна не відобразили поступальний розвиток і взаємостосунки городового та запорозького козацтва. Фахівець виокремлює чотири періоди власної періодизації: 1) Початковий або період козакування (кінець XIV— початок XV ст.). Козацтво як економічна і військова категорія; 2) Ранній період (1500—1575 рр.). Оформлення козацтва як соціальної категорії; 3) Розквіт (останнє десятиліття XVI — перша половина XVII ст.). Козацтво як політична сила; 4) Козацько-гетьманський (друга половина XVII—XVIII ст.). Козацтво — категорія державно-політична.

У ксерокопії одного із виступів, надісланої Л.-Р. Винаром до редакції (***«Деякі гіпотези і висновки»***) він апелює до концепції американської дослідниці Л. Гордон про «соціальний бандитизм» стосовно козацтва і неможливість ставити знак тотожності між українським козацтвом та подібними антитурецькими суспільними формаціями флібустьєрів, піратів, бурських командос, російськими козаками. Головною рисою «соціального бандитизму» є відсутність політичної програми, тому й, відповідно, — стратегії для створення нового політичного порядку [3, р. 1—2, 50, 61—63]. Однак, на противагу цій гіпотезі, Л.-Р. Винар був переконаний в усвідомленості мети своїх виступів козаками наприкінці XVI ст. (с. 286). Ці дві зазначені статті дублюють одна одну у сфері періодизації козацької доби.

У **другій частині книги** — «У боротьбі за Козацько-Гетьманську державу» описано історичний процес, який охоплює події козацької доби другої половини XVII—XVIII ст. ***«Молдавська концепція Б. Хмельницького в роках 1648—1653».*** Концепція Б. Хмельницького полягала у заволодінні Молдавією за допомогою Османської імперії у 1648 р., адже Молдавія — її васал. Б. Хмельницький виношував план шляхом династичного союзу з Молдавією у майбутньому стати удільним князем, формально залежним від Османської імперії (молдавсько-української держави). У разі невдачі — гетьман намагався реалізувати план через Православну лігу, однак Москва, маючи мир з Варшавою, не хотіла вступати у воєнний союз проти неї.

Л.-Р. Винар не погоджується з тезою І. Крип'якевича про перемовини між Б. Хмельницьким і О. Кромвелем, аргументуючи простудійованими численними англійськими та українськими джерелами (так званий лист Кромвеля є своєрідною титуляцією у записках краківського міщанина Ґолінського — без початку і кінця). Цей уривок передрукував О. Лазаревський у журналі «Киевская старина» за 1882 р., т. 1, с. 212. Хоча, на переконання американського козакознавця, секретар О. Кромвеля Дж. Серльов залишив записки про походи Б. Хмельницького (с. 325—326).

«Проблема зв'язків Англії з Україною за часів гетьманування Богдана Хмельницького (1648—1657)». Американський учений підтримує думки О. Оглоблина й І. Борщака про відсутність дипломатичних відносин між О. Кромвелем та Б. Хмельницьким. Цілий ряд документів, на які посилається фахівець, показують, що Англія пильно слідкувала за розвитком подій у Східній Європі, і в Україні зокрема. До безпосереднього листування між українським та англійським лідерами не дійшло через несподівану смерть Б. Хмельницького (с. 333, 352).

«Максим Кривоніс» і «Питання походження полковника Максима Кривоноса». Як зазначив Л.-Р. Винар, після опублікування його праці про англо-українські зв'язки 1648—1653 рр. («Визвольний Шлях», 1959 р.) він одержав лист від пана Перебийноса з Лондона (англійською мовою

«Campbell». — *Ю. К.*), нібито його автор є нащадком того роду, який за сприяння батька Ю. Немирича зумів мігрувати з України. А прізвище одержав від с. Перебийноси на кордоні Волинської і Подільської земель. На думку Л.-Р. Винара, якщо той пан знайде документальне підтвердження, то М. Кривоніс мав бути не українського, а шотландського походження. Проте фахівець дотримується української версії походження М. Кривоноса (с. 356—357, 362—365).

В англомовній статті ***«The Question of Anglo-Ukrainian Relations in the Middle of the Seventeenth Century»*** містяться результати дослідження, які базуються на попередніх перекладених з української мови матеріалах про стосунки двох лідерів.

«Андрій Войнаровський. Історичний нарис». Історик провів паралелі між українськими політичними силами на еміграції XVIII ст. і крізь століття аж до середини XX ст. у тій площині, що в справах внутрішніх протиріч наші предки шукали їх вирішення через зарубіжні авторитети. Американський історик стверджує, що останні згадки з життя у засланні А. Войнаровського у Якутську датуються 1737 р. — перебуванням там академіка РАН Г. Міллера, тому Міллерівські папери архіву Міністерства закордонних справ у Москві можуть дати відповіді на багато запитань (с. 379, 441—442).

У **третьому розділі збірника** вміщено історіографічні й джерелознавчі студії. Як от ***«Володимир Антонович про ґенезу і ріст козаччини до І-ї половини XVII-го століття»***. Л.-Р. Винар віднаходить велику його заслугу в актуалізації питання початків і формування козаччини.

«Огляд історичної літератури про початки формування української козаччини». Історик почав характеристику від перших історичних праць про козаччину М. Бєльського в «Хроніці Польській» (Краків, 1597 р.), М. Стрийковського (Краловець, 1582 р.), Г. Л. де Боплана (Руан, 1650 р.).

«Наукова творчість проф. д-ра Олександра Оглоблина». Л.-Р. Винар аналізує історичні праці О. Оглоблина у ракурсі оцінки його методології, еліти, постаті І. Мазепи. Американський історик цілком погоджується з автором, що помилкою І. Мазепи у його кампанії проти Москви була недостатня психологічна підготовка народу, тому не було досягнуто національної солідарності (с. 516, 537).

Твір О. Оглоблина ***«Про «Людей Старої України»»,*** на переконання Л.-Р. Винара, був відповіддю О. Лазаревському, адже останній називав козацьку старшину — люди «Старої Малоросії», що визискували селянство, а О. Оглоблин навпаки — люди «Старої України», які свою кров і працю віддавали для національного і культурного розвитку українського народу (с. 547—548).

«Видатний дослідник мазепинської доби». Ця студія написана у співавторстві Л.-Р. Винара та А. Атаманенка з нагоди 100-річчя від дня народження О. Оглоблина. У статті дослідники подали біографічний огляд та бібліографію праць про І. Мазепу, історію написання монографії «Гетьман Іван Мазепа та його доба». Автори на основі архівних матеріалів, листування вченого, аналізу остаточного варіанта рукопису дають характеристику цій монографії.

«Англієць про Україну в XVII-му сторіччі (Едвард Бровн, перекладач праці П'єра Шевальє)». В короткому огляді Л.-Р. Винар виокремив мотиви Е. Бровна (перекладача «Історії козаків» П. Шевальє у 1672 р.): описати славетні подвиги козаків, порівнюючи англійську ментальність з козацькою. Тобто, Е. Бровн своєю працею популяризував знання про Україну в Англії (с. 600).

«Мазепіяна у Гарвардській Манускрипній Колекції». Американський історик Л.-Р. Винар критикує статтю Б. Струмінського «Мазепіана в гарвардській манускриптній колекції 1691—1709» / Harvard Library Bulletin (Vol. 28, № 1) за історичні неточності й неправильне прочитання. Як вважає фахівець, універсали не потребують вивчення, а ось походять вони із фамільного архіву Коровок-Вольських та їх спадкоємців по жіночій лінії (с. 603—605).

«Habsburgs and Zaporozhian Cossacks. The Diary of Erich Lassota von Steblau, 1594». На початку історик вказав місцезнаходження рукопису у Державній бібліотеці німецького міста Баутцен («Staadt und Kreisbibliothek in Bautzen»). Уперше його було досліджено у XIX ст. Рейнгольдом Шоттіном та опубліковано два варіанти у 1854 (скорочений) і в 1866 р. (розширений).

На с. 258 і 617 є ідентичний текст автора, однак різними мовами — англійською та українською — про міжнародну ситуацію в Європі кінця XVI ст.:

загроза Османської імперії і релігійні суперечності. На думку вченого, «Щоденник» розкриває традиції і соціальну організацію запорожців (с. 620).

Четвертою частиною цього збірника є додатки, у яких вміщено: бібліографію публікацій Л.-Р. Винара з козацької тематики; редакційні примітки; покажчик імен; список ілюстрацій.

Одним із недоліків, на нашу думку, є використання Л.-Р. Винаром у своїх працях нечіткої термінології, як от: вживання терміна «Константинополь/Царгород» замість «Стамбул», оповідаючи про події XVI—XVII ст. (неодноразово, на с. 117, 318); переклад власних імен на українізований манер, як от «Юрій I — англійський король» (с. 428); або ж на англійський манер, назвавши молдавського господаря Арона — «Аароном» (с. 260, 265, 294).

Отже, праці Л.-Р. Винара не втратили своєї актуальності. Цінними здобутками ученого є системне дослідження молдавського вектора політики козацьких лідерів XVI—XVII ст., оцінка позицій Ватикану та Австрії в антитурецькій коаліції та участі козацтва у ній, розробка періодизації козацької доби, вивчення біографії Б. Хмельницького та А. Войнаровського, які прагнули посилити Військо Запорозьке як геополітичну реальність на міжнародній арені. Наукова аудиторія має завдячувати упоряднику А. Атаманенкові та редактору В. Степанкову за їх вагому роботу у появі цієї книги, присвяченої 70-річчю Л.-Р. Винара. Особисто Л.-Р. Винар позиціонує себе як учений, який продовжує напрацювання В. Антоновича, М. Грушевського, Н. Полонської-Василенко, О. Оглоблина, а історичну науку — як таку, що має розвиватися в ім'я науки.

1. *Атаманенко А.Є.* До 80-річчя професора Любомира Романа Винара / А.Є. Атаманенко, А.А. Хеленюк // Український історичний журнал. — 2012. — № 2. — С. 231.
2. *Кудінов Ю.М.* Україна ранньомодерна в історіографії США і Канади (60-ті рр. XX — початок XXI ст.): теоретичні аспекти / Ю.М. Кудінов // Український історичний збірник / гол. ред. Т.В. Чухліб. — Київ : Інститут історії України НАН України, 2011. — Вип. 14. — С. 247—248.
3. *Gordon L.* Cossack Rebellions: Social Turmoil in the Sixteenth-Century Ukraine / Linda Gordon. — Albany : State University of New York Press, 1983. — P. 1—2, 50, 61—63.
4. *Prymak T.* Liubomyr Roman Vynar. Kozatska Ukraina: Vybrani pratsi / T. Prymak // JUS. — 2005. — Winter. — Vol. 30. — № 2. — P. 123 / ed. Valerii Stepankov and Alla Atamanenko. — Kyiv ; Lviv ; New York; Paris : Natsionalna academia nauk Ukrainy and Ukrainske istorychne tovarustvo, 2003. — 677 p.